

Spirit of Bosnia / Duh Bosne

An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

Bosanski gradovi krajem 19. vijeka

Omer Hadžiselimović

Novinar i historičar William Miller (1864-1945) obrazovao se na Rugbyju i Oxfordu, nakon čega se posvetio proučavanju društvenih i političkih zbivanja u Turskoj i na Balkanu. Njegova knjiga Putovanja i politika na Bliskom istoku (1898) zasnovana je, kako sam ističe, na četiri boravka na Balkanu u godinama 1894, 1896, 1897, i 1898, i na “dugom studiranju istočnog pitanja” (p. ix). Za Milera, Balkanski poluotok je “zemlja protivrijeđa. Sve je upravo suprotno od onog što se može racionalno očekivati; putnik stupa u carstvo romanse, gdje se sve njegove ustaljene ideje okreću naopačke i on ubrzo, poput domaćeg stanovništva, počinje praviti razliku između onog što se radi ‘na Balkanu’ i onog ‘u Evropi’” (xvi). U narednim odlomcima Miller piše o Sarajevu, Travniku, Jajcu i Rogatici—bosanskim gradovima koje autor smješta na “Bliski istok”.

Moderno Sarajevo umnogome se razlikuje od Bosne Saraja iz turskih vremena. Na prvom mjestu, stanovništvo se veoma povećalo, a bosanski glavni grad će uskoro ostaviti Sofiju i Beograd iz sebe u ovome kao i u nekim drugim stvarima. Na posljednjem popisu u Sarajevu je bilo, izuzimajući vojsku, 37.713 stanovnika, od čega 17.074 muslimana, 10.473 katolika, 5.855 pravoslavaca i 3.994 Jevreja. Ostatak čine druge vjere. Uključivši garnizon, ukupan broj iznosi 41.173. Da bi se smjestilo ovo povećano stanovništvo poraslo za 43.57% u kratkom rasponu od deset godina, u gradu se mnogo gradilo, a nikle su i nove četvrti koje nisu postojale u tursko doba. Otuda su stanarine, visoke u prvim danima okupacije, sada dosta niže. Veliko polje, koje se pruža prema zapadu i koje su neki predlagali kao mjesto za novi dio grada u doba okupacije, daje dosta mogućnosti za širenje, a i glavna željeznička stanica je smještena prilično daleko od centra grada, jer se smatra da će je grad jednog dana potpuno okružiti.

Sarajevo uistinu ima povoljniji položaj od svih glavnih gradova na Balkanu. Presijeca ga mala rijeka pjesnički nazvana Miljacka, “ona što žubori”, koja je branom zaustavljena da se povećano količina vode. Samo je u ovome srbijanska prijestonica u prednosti, jer ima dvije prekrasne rijeke, ali Sarajevo ima mnogo drugih prednosti koje Beograd nema. Grad se slikovito smjestio u udolini između dva brda i na istoku njime dominira tvrđava, sa čijih kula puca divan pogled na stare turske drvene kuće i moderna evropska zdanja. Za razliku od Atine i Beograda, grad je pun zelenila. Bez sunnje, moderni dio grada se razvio na račun orijentalnog, ali Sarajevo je još uvijek najizrazitije orijentalni grad na Balkanskom poluostrvu. U Beogradu i Sofiji nema ništa osim novih novčatih zgrada, dok u Atini nema ničega između drevnih ruševina iz antičkih vremena i savremenog njemačkog grada koji je izgrađen pod kraljem Othom.

Ali u Saraju Zapad i Istok se sreću, a orijentalne kuće s dvorištima i vrtovima nisu prepravljene u tolikoj mjeri da se više ne mogu prepoznati kao takve, što je slučaj u Sofiji. Možete se prošetati

aršijom i zamisliti da ste u pravom isto?nja?kom gradu, dok vas na rastojanju od pet minuta radnje u Ulici Franje Josifa ne vrte nazad u jedan austrijski grad. Po slikovitosti, sarajevskoj aršiji nema ravne na Bliskom istoku. Ona se možda ne može porediti sa sukovima Tunisa ili velikim natkrivenim bazarom Carigrada zato što je gotovo sva na otvorenom. Da biste je vidjeli u najljepšem izdanju, treba da odete kad je pazarni dan. Tada seoski svijet do?e iz obližnjih mjesta sa svojom robom, svi u narodnim nošnjama. Tu i tamo možete sresti Bosanca kako nosi ovna na le?ima, a ja sam primijetio jednog ili dvojicu seljaka kako dah?u i znoje se pod svojim živim teretom ?ak gore kod tvr?ave, dok su životinje vrlo smireno razgledale oko sebe.

Veliki broj trgovaca su španski Jevreji, koji nose debele kapute postavljene krznom, kao u Svengalija, i ljeti i zimi. Oni su vrlo dobro nau?ili njema?ki i kupovina se bez teško?a obavlja na tom jeziku—?injenica tim zanimljivija što oni nikad nisu pokazivali mnogo sposobnosti da nau?e bosanski govor. Njihove žene se lako raspoznaju po onome što nose na glavi: to je neprikladna kruta svilena kapa na rubovima opto?ena šljokicama, koja potpuno prekriva kosu. Kao i u svim orijentalnim gradovima, svaki zanat ima svoj dio aršije, tako da su obu?ari u jednom dijelu, a svi oni koji rade s metalom u drugom. Ovdje ima daleko manje cjenkanja nego u Carigradu, gdje je to neizbježno, a znam slu?aj kad je trgovcu bilo potpuno svejedno ho?e li prodati robu ili ne; on je odbio da spusti cijenu i za jednu jedinu paru. U Sarajevu je samo Bosancima dozvoljeno da imaju tezge na aršiji, što je povlastica koju veoma cijene i koju uživaju sve vjere podjednako. Samo jedan dio aršije je pod krovom i tu se gotovo isklju?ivo prodaje tekstil. [. . .]

Sa stanovišta slikovitosti, Sarajevo, poput Beograda i Atine, gubi zbog elektri?nog tramvaja, koji ide Apelovom obalom, desnom stranom Miljacke, ali tom zapadnja?kom prevoznom sredstvu nije bilo dozvoljeno da pokvari hladovitu okuku rijeke gdje muslimani vole da piju kafu u bašti na Bembaši. Upravo je pored ovog dijela rijeke grad naj slikovitiji. Na lijevoj obali, niz za nizom drvenih turskih ku?a proviruje iz zelenila, sa munarom koja se tu i tamo uzdiže iznad krošnji drve?a. Ni ovdje rijeka nije podzidana ve? je ostavljena u svom prirodnom obliku i umjesto ravnog šetališta tu postoji lijep kontrast između valovite obale i stijena koje se tu i tamo uzdižu iz samog korita rijeke. Ranije je Sarajevo, poput svih turskih gradova, imalo velika muslimanska groblja, sa spomenicima koji su stajali pod raznim uglovima i ?ije je zapušteno rastinje pravilo zelene oaze između ku?a—jer, kao što je poznato, musliman voli da mu se u neposrednoj blizini nalazi po?ivalište njegove rodbine. Ovo je bila jedna od teško?a sa kojom su se Austrijanci morali suo?iti kad su ušli u Bosnu, jer su ova slikovita groblja bila stalna prepreka širenju grada. Postepeno, me?utim, ova teško?a je prevazi?ena: neka groblja su nestala, neka su pretvorena u parkove, ali se tu i tamo još uvijek nai?e na poneki nišan, dok su brda iznad grada prekrivena jevrejskim i muslimanskim grobovima.

Jedan historijski spomenik nije prepušten propadanju—Ali-pašina džamija, prema ulazu u grad, odakle su pobunjenici pružali o?ajni?ki otpor okupacionoj vojsci onog nezaboravnog 19. avgusta 1878. godine, kada je palo Sarajevo. Tada je po drugi put u svojoj historiji glavni grad Bosne, kojeg je privremeno zauzeo princ Eugen Savojski 1697, pao u ruke Austrijancima. Muhamedanski fanatizam nalazi sada oduška u sedmi?nom huktanju i plesu derviša, što se održava u Sinanovoj tekiji, ili samostanu. Kad sam posjetio tekiju, prvo su me odveli u kafanu gdje je izvjestan broj ljudi sjedio, igrao karata i pio kafu. Prešavši unutrašnje dvorište dospio sam na drvenu galeriju prostorije u kojoj derviši izvode svoj ritual. Svakog trena sam o?ekivao da se galerija sruši jer ju je podupirao samo po jedan stub sa svake strane i škripala je na svaki pokret gledalaca. Postoji tako?e mušepkom zagra?ena galerija za žene. U zgradi je bilo ?etrnaest derviša raspore?enih u tri reda od jednog, devet i ?etiri ?ovjeka. Predvodnik je saginjao glavu i ljubio tlo, njišu?i tijelom i stalno uzvikuju?i “Allah!” i “Muhamed!” Drugi su ga slijedili, a jedan od njih je uvijek kasnio s

pokretima. Obred je po?eo nešto poslije devet sati, a oko deset nam je re?eno da ne?e biti plesanja, jer je za to potrebno bar trideset derviša. Kasnije sam saznao da su najbolji otputovali na izložbu u Budimpeštu; tako se ovdje, kao i u Carigradu, njihova vjerska zanesenost pretvorila u predstavu, za koju se od posjetilaca o?ekuje da daju mali prilog.

Austrijanci se od svih unapre?enja u blizini glavnog grada najviše ponose banjom koju su stvorili od Ilidže, oko sedam milja van grada. Ta?no je da su sumporne banje na Ilidži bile poznate još Rimljanima, koji su tu izgradili grad, ?iji su ostaci otkriveni u prili?no velikom obimu. I u srednjm vijeku ovdje je bilo upravno središte, a banje su pod Turcima uživale znatan ugled. Mu?utim, kad je došla okupacija, sve je bilo vrlo primitivno, tako da istorija Ilidže kao banje, može se re?i, kao i svih civilizovanih institucija u zemlji, datira od sadašnjeg režima. Stalni voz saobra?a za vrijeme sezone, a nedjeljom i praznicima le tout Sarajevo se skuplja na Ilidži. Posebni kupei u ovom vozu, kao i na svim prugama, rezervisani su za muslimanske žene, i kao neobi?an primjer zapadnja?kog progressa zapazio sam poseban vagon za bicikle, koji su vrlo popularni me?u doma?im življem. Tri hotela i jedan restoran stoje na raspolaganju posjetiocima i smatra se otmjenim ve?erati na Ilidži u sezoni, ili ?ak odsjesti tamo, a i?i u grad svakog dana. Vrlo niske cijene odre?ene su s namjerom da se privu?e svijet izdaleka—ukratko, Ilidža sada ima svu privla?nost “evropskih” banja, ali bez visokih cijena.

Narod naro?ito zanimaju tri medvjeda iz bosanskih planina, ?iji je kafez jedna od glavnih atrakcija parka. Kad smo ih prvi put vidjeli prije dvije godine, Malog je mnogo teroriso Miško, tiranin me?u tom trojicom, i on je tužno zavijao; ali ove godine smo ga zatekli ve?eg i nešto hrabrijeg. Svaki posjetilac smatra za normalno da se odveze dvije i po milje do izvora Bosne pod planinom Igman. Prirodne ljepote ovog vrela, bistrog kao kristal, za moj ukus su suviše “poboljšane”, a vješta?ki podzidi, mostovi i parkovi mogli su i izostati. Kupalište na drugoj rijeci, Željeznici, je velika atrakcija, a ljekari naveliko hvale sumporne izvore na tom mjestu. Tokom sedmice konjskih trka u junu nemogu?e je dobiti sobu u hotelima, a prisustvo gospo?e von Kallay daje tom doga?aju veliki društveni zna?aj.

Travnik svakako nema politi?ki zna?aj koji je imao kad je bio sjedište turskog vezira. Ali, na posljednjem popisu imao je 6.894 stanovnika i jedan je od najmuhamedanskijih gradova u zemlji, mada je broj katolika u porastu. Ako se ovaj krak pruge ikad produži do Jadrana i Splita, trgova?ki zna?aj Travnika bi se veoma pove?ao i u vremenu izme?u moja dva boravka primijetio sam prili?an napredak u njegovom razvoju. Na primjer, prošle godine mjesne vlasti smatrale su poželjnim da izgrade novi hotel, u kojem ima pozorište, oficirski kasino i sala za zabave, tako da u tome Travnik ima prednost nad ve?inom gradova iste veli?ine u Engleskoj. Ali ova moderna poboljšanja nisu nimalo oduzela od njegovog isto?nja?kog šarma. Nijedno mjesto u Bosni nije tako poznato po muslimanskim grobovima—ogromnim gra?evinama opasanim željeznim ogradama i natkrivenim kupolama, poput velikih grobnica naših predaka. Ova turbeta, koja su gotovo kao ku?e, posljednja su po?ivališta muhamedanskih guvernera Bosne.

Jedan drugi istorijski spomenik je sasvim druk?ije vrste. To je kafana Derventa, gdje je zlosretni nadvojvoda Rudolf za vrijeme svoje posjete Travniku pio tursku kafu, po kojoj je ovo mjesto poznato. Šoljica iz koje je pio i ?aša vode, koja se uvijek služi uz kafu na Bliskom istoku, još se ?uvaju, ali svaki put kad sam sjedio pored brze vode u njenoj sjenovitoj bašti, ta kafana mi se ?inila trošnja i prljavija. Vrtovi i obilje teku?e vode zaista su ljepote Travnika, ?ije ime zna?i “prostor obrastao travom”, a ?iji je položaj takav da se dopada muslimanima. Duga, krivudava ulica, od koje se uglavnom sastoji grad, puna je veoma zanimljivih likova. Tada mnogi katolici do?u sa sela i me?u njima se mogu vidjeti tetovirane žene, jer u okolini Travnika i Jajca tetoviranje uopšte nije

neobi?na praksa kod katolkinja, mada je gotovo nepoznata kod drugih vjera, a ne vidi se ?esto ni kod muškaraca katolika. Doktor Glück, koji je istraživao ovu pojavu, pretpostavlja da su u doba turskog osvajanja, kad je prelaženje na islam bila ?esta pojava, katoli?ki sve?enici tako spre?avali svoju pastvu da pristupi vjeri osvaja?a. Sada, kada više nema potrebe za ovu predostrožnost, obi?aj se održao, a stare žene obi?no vrše tetoviranje.

Još jednu neobi?nost travni?ke ?aršije oli?ava jedan važana musliman, naoružan plavim štapom, koji ide okolo ispituju?i robu što su je seljaci donijeli na prodaju. Stara tvr?ava, koja potie još iz doba bosanskih kraljeva, strogo motri na sav ovaj šaroliki prizor, dok nova isusova?ka akademija i moderna muslimanska medresa ukazuju na razliku izme?u vjerske trpeljivosti devetnaestog i žestokih teoloških sukoba petnaestog stolje?a. I ovdje se primje?uje kontrast izme?u krajnje prijaznosti i ljubaznog opho?enja slavenskih muslimana i rezervisanosti njihovih istovjernika u Carigradu. Ovdje izgleda da ne mrze Švabe—to je rastegljiv izraz kojim Bosanci obuhvataju ne samo Austrijance (?ak i austrijske Slavene) i južne Nijemce ve? i sve “Evropljane”, koji su ina?e svi kauri. Ovdje su, zapravo, podanici Aleman Padishah-a daleko najprihvatljiviji.

Još jedna bosanska prijestonica—posljednje uporište bosanskih kraljeva—nalazi se dalje od Travnika i cilj je puta svakog posjetioca. Putovati Bosnom a ne vidjeti Jajce bilo bi neoprostivo, jer to je, bez sumnje, dragulj ove zemlje, grad s prekrasnim položajem. Putovali smo kroz lijep kraj i prošli pored džinovskih, sto godina starih topola, ispod kojih je sahranjen neki poznati derviš, a zatim smo se po?eli penjati strmom padinom do vrha prevoja. Prijatan krajolik, s tu i tamo pokojim bogumilskim grobom, ukazuje se s druge strane, i tako stižemo do slikovitog gradi?a Donjeg Vakufa, sa starom sahat-kulom i mostom. Odavde se još jedan put odvaja za Bugojno, odakle ko?ija vozi lijepom dolinom Rame do Jablanice, dok drugi slijedi isto tako lijepu dolinu Vrbasa i završava se u Jajcu. U starim danima ma?arske vladavine, porodica Keglevi?, ?ijoj je odbrani Jajce bilo povjereno, upravljala je ovom dolinom iz tvr?ave; njeni ostaci su preživjeli tursko osvajanje. Danas je, me?utim, ova oblast od malog strateškog zna?aja i od 1895. godine nema vojnika u Jajcu.

Od svih gradova na Bliskom istoku malo njih ima tako lijep položaj kao ova posljednja prijestonica bosanske kraljevine, gdje je posljednji od doma?ih vladara Bosne uzalud tražio uto?ište pred nadiru?im Turcima. Tu je još dvije generacije ma?arski garnizon odolijevao kao najisturenija predstraža hriš?anstva, a prema lokalnoj legendi, evangelist Luka je sahranjen ispod italijanskog zvonika koji nosi njegovo ime. Možda najljepši vodopad u Evropi uz huku se obrušava niz stijene na ?ijem vrhu se smjestio grad s brzom rijekom u podnožju. Na jajolikom brdu s tvr?avom na vrhu, po ?emu je je grad i dobio ime—“malo jaje”—a ne po navodnoj sli?nosti sa Castel dell’ Uovo-m u Napulju, stoje zbijene crne i bijele drvene ku?e, smještene izme?u krošanja oraha, dok se vitki italijanski zvonik srušene crkve ?ini sasvim neprikladan u ovom tako orijentalnom mjestu. Dolje u ?aršiji, pored stare kapije, bosanski seljaci sa crvenim ?almama na glavi poga?aju se za robu. Stasiti Dalmatinci u ov?ijim kožusima i malenim, jarkocrvenim kapama kupuju belegije za kose, a katolkinje, ovdje kao i u Travniku sa tetoviranom rukama, ?avrljaju u staroj kapiji o dje?ijim bolestima i novim keceljama. Ove prugaste kecelje, napravljene od vune i gotovo kvadratnog oblika, izdvajaju žene iz Jajca od ostalih žena u Bosni. Ovdje su katolici i muslimana otprilike jednaki po broju i, kao što je u Bosni obi?no slu?aj, ove dvije vjere se bolje slažu nego muhamedanci i pravoslavci. ?ak i prije dolaska Austrijanaca, muslimani su slali svoju djecu da se u?e pismenosti u franjeva?koj školi, a uticaj fratara, koji su igrali zna?ajnu ulogu u istoriji zemlje, toliko je velik da smo jedne nedjelje vidjeli seljanku kako na koljenima obilazi oko crkve, sa dje?akom koji ju je slijedio; ?inili su to da ispune neki zavjet ili u znak pokore za grijeh koji su možda po?inili. Tako?e smo vidjeli jednu djevojku kako kle?i ispred vrata tokom cijele službe u crkvi; saznali smo da je to uobi?ajena kazna za prekršaj moralne prirode. U crkvi je kle?alo

desetine ljudi, dok su im neobi?ni per?ini, kakve nose u mnogim dijelovima zemlje, visili niz obrijane glave. I kona?no, kao relikvija prošlosti, u staklenoj vitrini sa strane ?uva se kostur posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševi?a, s lobanjom odvojenom od vrata, upravo kako je bila odsje?ena po podmukloj sultanovoj naredbi prije ?etiri vijeka.

[Rogatica] je zaista jedno od najljepših mjesta u zemlji jer leži, kao što bi se moglo i o?ekivati od jednog gotovo potpuno muslimanskog grada, u zelenoj dolini navodnjavanoj bujnim rijekama. Od stanovništva koje broji 3.300 ljudi, samo 300 su hriš?ani, pa je tako Rogatica jedan od najkonzervativnijih gradova u Bosni. Ovdajšnji muslimani gorljivo su se opirali tome da im k?eri idu u školu s pravoslavnom djevoj?icama i suprotstavljali se podizanju nove ženske škole iz tog razloga. Isto tako, u doba posta gradona?elnik musliman obilazi kafane da provjeri da neko od vjernika ne puši ili da ?ak ne udiše dim od cigareta nevjernika; svaki prekršilac se strogo kažnjava. Pa ipak, uprkos ovoj oštrini muslimanske ve?ine, malobrojna hriš?anska manjina, koja se isklju?ivo sastoji od Srba, živi u miru s ovim drugim dijelom stanovništva. I ovdje su muslimani poznati po svojoj u?enosti, a mnogi od njih su begovi. U stvari, Rogatica se ponosi time što je iz nje potekao prijašnji Šejh-ul-Islam, ili poglavar islamske hijerarhije u Carigradu, koji je ovdje podigao džamiju što nosi njegovo ime. Jedna zanimljiva džamija je “Muftijina”, u ?ijem se dvorištu nalazi lijepa rimska grobnica—jer je kroz ovo mjesto nekada prolazila rimska cesta i rimski ostaci se nalaze ovdje u velikom broju. Muslimani, sa svojim uobi?ajenim nemarom prema klasi?noj starini, mirno su dodali dvije zidane stepenice ovom drevnom kamenom spomeniku, tako da se po lošem vremenu, kad je previše vlažno da se penje na munaru, mujezin može popeti na njega i pozivati vjernike na molitvu.

Još jedan kamen sasvim druge vrste jeste ogroman bogumilski spomenik, sa duga?kim natpisom na ?irilici, a ugra?en je u zid nove pravoslavne crkve. Graditelji ovog zdanja, da bi dokazali svoju nepristrasnost, po?inili su još jedno užasno djelo, razrezavši napola lijepu rimsku plo?u koja predstavlja muškarca i ženu, pa su jedan komad stavili s jedne, a drugi s druge strane vrata. Drugo rimsko kamenje upotrijebili su zidari, a u vrtovima kasarni i u lijepim malim gradskim parkovima ima ih još. Ovi parkovi su lijepo projektovani na obali rje?ice Rakitnice, ili “Rakovog potoka”, i uzor su kako treba da izgledaju mali javni parkovi. Ovdje muslimani vole da dolaze i da uživaju uz kafu koja se donosi iz turske kafane, dok ih uve?e možete vidjeti kako se peru za molitvu na izvoru zvanom Toplik, koji izbija ispod stijena blizu stare rimske ceste.

© 2008 Omer Hadžiselimovi?

(Travels and Politics in the Near East, pp. 144-147; 150-160; 202-203; ove stranice su uklju?ene u knjigu Na vratima Istoka: Engleski putnici o Bosni i Hercegovini od 16. do 20. vijeka od Omera Hadžiselimovi?a (Veselin Masleša, Sarajevo, 1989, 226-232; preveli O. Hadžiselimovi? i Zulejha Ri?anovi?)

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.